

دمکراسی دیجیتالی و حکومت الکترونیکی: سیاست و حکومت در عصر تکنولوژی های اطلاعاتی و ارتباطی (ICTs)**

مهدی منتظر قائم
دکترای جامعه شناسی ارتباطات اجتماعی

چکیده

این مقاله پس از شرح خلاصه ویژگی ها و قابلیت های تکنولوژی های اطلاعاتی و ارتباطی (ICTs) به بررسی تعامل بین ارتباطات و اطلاعات با سیاست و حکومت می پردازد. ICTs، با گسترش توانایی رسانه های سنتی (مطبوعات، رادیو و تلویزیون) از نظر زمانی، مکانی، بعد اجتماعی و دسویگی ارتباطی، امکان بسیاری را برای تقویت و تحکیم دمکراسی مستقیم و انتخاباتی فراهم نموده است. ایفای نقش های عدیده حکومت در قبال ICTs نیز به الکترونیکی شدن حکومت می انجامد و این، به نوبه خود، باعث تقویت تعامل حکومت و جامعه (افراد، اجتماعات و اقتصاد) و افزایش کارایی و بهره وری خدمات عمومی حکومت و نظام اداری خدمات رسانی می گردد.

واژگان کلیدی: تکنولوژی های اطلاعاتی و ارتباطی (ICTs)، دمکراسی دیجیتالی، حکومت الکترونیکی، دمکراسی رسانه ای.

*در سر تا سر این مقاله واژه های حکومت و دولت به ترتیب در معنای State, Government و با توجه به تعریف مرسوم آن ها در علوم اجتماعی به کار رفته اند. تعریف علمی این واژه با کاربرد مصطلح اما غلط جاری که دولت را به قوه مجریه (کابینه) و حکومت را به قوای سه گانه تقلیل می دهد، تفاوت اساسی دارد. در این خصوص، نکت: ابوالحمد (۱۳۵۳) و بشیریه (۱۳۸۰) و تعاریف ذکر شده در آقابخش (۱۳۶۳) به فارسی و وبزده (1992) Hawks, Kogan به انگلیسی.

مقدمه

دنیا از اوایل دهه ۱۹۸۰ میلادی به تدریج وارد عصر نوینی شده است. امروزه، براساس اعتقاد بسیاری از دانشمندان حوزه‌های مختلف علوم اجتماعی، عرصه‌های مختلف زندگی اجتماعی انسان چنان دگرگون شده که فهم و درک چستی و چرایی آن با بکارگیری صرف مفاهیم و نظریه‌های متعلق به دوران قبل از آن عملی نیست. عصر نوین حیات بشر معمولاً با اصطلاحات و نظریات جدیدی توصیف و تبیین می‌شود: جهانی شدن، عصر (انفجار) اطلاعات، عصر رسانه‌ها، پست مدرنیسم، جامعه اطلاعاتی و جامعه شبکه‌ای برخی از این مفاهیم‌اند (مثلاً، نک: راجرز^۱؛ نومن^۲؛ گیدنز^۳؛ جامسون^۴؛ یونسکو^۵؛ ۱۹۹۷). البته نظریه پردازان برای درک چستی و چرایی (علی و غایی) جهان پیش روی ما تنها به این مفاهیم محدود نمی‌شود. گذشته از این، بین برخی نظریه‌های موجود آن چنان تفاوت‌های ژرف از نظر نوع رویکرد، سطح تحلیل و پیش بینی روندهای آتی وجود دارد که تنها وجه مشترک بین آنها بکاربردن مفاهیم و عبارات مشابه است و نه تعاریف و برداشت‌های یکسان. با این وجود، مروری بر ادبیات موجود نشان می‌دهد یک عامل مشخص در تمام نظریه پردازانهایی مربوط به جهان معاصر حضوری مؤثر دارد، هرچند باز هم میزان اثرگذاری علی آن در درون مدل‌هایی متفاوت - از تک عاملی جبرگرایانه تا چند عاملی نسبت گرایانه - مورد تحلیل و توجه قرار می‌گیرد. این عامل همیشه حاضر و اثرگذار تکنولوژی‌های جدید است که اطلاعاتی و ارتباطی خاص (ICTs) توسط شرکتهای بزرگ بین‌المللی یا وابسته به دولتهای توسعه یافته و در یک مدت بی سابقه تبدیل به کالاهایی ضروری و شخصی شده‌اند (مثلاً: نک: یونسکو ۱۹۹۹، ۱۹۹۷؛ مک کوایل^۶ و ویلیامز^۷ ۱۹۸۷).

در مقاله حاضر خلاصه‌ای در مورد نقش ICTs در ظهور عصر جدید بیان می‌شود و سپس تغییرات ایجاد شده در عرصه سیاست و به ویژه مفاهیم و نظریه‌های سیاسی معاصر در

-
1. Rogers	2. Neuman
3. Giddens	4. Jamson
5. UNESCO	6. McQuail
7. Williams	

خصوص دمکراسی دیجیتالی و حکومت الکترونیکی تشریح می شوند.

عصر تکنولوژی های اطلاعاتی و ارتباطی

تکنولوژی های اطلاعاتی و ارتباطی (ICTs) مجموعه وسیع و متنوعی از فناوری هاست که برای برقراری ارتباط بین انسانها (ارسال و دریافت انواع پیام های کلامی، صوتی و تصویری) و نیز برای تولید، انتشار، نگهداری و بازیابی اطلاعات بکار می روند. ICTs ترکیبی از سخت افزار، نرم افزار، رسانه ها و حتی سیستم های پخش و توزیع اطلاعات و محتوا را شامل می شود (یونسکو ۱۹۹۹، ۱۹۹۷). تکنولوژی های فوق سابقه ای طولانی دارند اما ظهور و رواج بسیار سریع دستگاههایی نظیر رادیو، تلویزیون، تلفن، کامپیوتر های شخصی، ویدئو، ماهواره های مخابراتی و ارتباطی، اینترنت و نظایر آنها را باید پدیده ای متعلق به دهه های اخیر دانست. ترکیب مدارهای کامپیوتری با پایانه های ارتباطی به دیجیتالیزه و مینیاتوریزه شدن این تکنولوژی ها انجامیده است. از سوی دیگر، این فرایندهای فنی باعث ترکیب شدن کانال های ارتباطی نوشتاری، صوتی و تصویری گردیده و حجم و سرعت تولید نگهداری، بازیابی و ارسال اطلاعات را بطور سرسام آوری افزایش داده اند. این قابلیت ها، به نوبه خود، ضمن کاهش هزینه ها، امکان تکرار نامحدود فعالیت های فوق را فراهم می کنند.

صنایع و بازار جهانی سخت افزار و نرم افزار (ICTs) نیز در سایه تغییر سیاست ها (نظیر خصوصی سازی و مقررات زدایی) به گسترش جغرافیایی محصولات خود دست می زنند و با اتصال دستگاه های ارسال و دریافت به یکدیگر، جوامع و کل جهان را به شبکه هایی فرامرزی و درهم تنیده از تولیدکنندگان، توزیع کنندگان و مصرف کنندگان اطلاعات و محتواهای ارتباطی تبدیل می کنند. به دنبال این قابلیت هاست که تولید، نگهداری، ارسال و دریافت اطلاعات پیامها با هزینه بسیار کمتر و سرعت بیشتر بطور قابل تکرار عملی گردیده تا افراد و اجتماعات واقع در اقصی نقاط دنیا بتوانند به عنوان مخاطب یا بهره ور به حجم نامحدودی از اطلاعات دسترسی یابند. مهمتر از آن در جریان دوسویه شرکت نموده و تولید و مصرف، ارسال و دریافت، گفتن و شنیدن را با هم ترکیب کنند. قابلیت های مذکور و نتایج حاصل از آنها بسیاری از نظریه پردازان و نیز سیاستمداران و فعالان اجتماعی را به این باور رهنمون گردیده که ICTs در خلق دوران معاصر (انسان، جامعه و دنیای جدید) نقشی محوری داشته است (مثلاً، نک: کاستلنر ۱۳۸۰؛ مک کوایل ۱۳۸۰ و ویلیامز ۱۹۸۷).

البته نظریه پردازی‌ها رانمی‌توان بطور یکسان واقع بینانه دانست. نوآوری‌ها در عرصه ICTs به پایان نرسیده و دوران معاصر هنوز در سیالیّت و شدن است. از این رو، احساسات انسانی (اعم از امیدواری یا یأس) حتی در نظریه پردازی‌ها و سناریو سازی‌های دانشگاهی و علمی نیز حضوری تأثیرگذار دارد. همانند هر نوآوری بنیادین فنی یا فکری دیگر در طول تاریخ بشر، نگرش‌های جاری نسبت به ICTs را می‌توان بر روی طیفی قرار داد که از خوش بینی، واقع گرایی و تا بدبینی نوسان دارد. برخی از نظریه پردازان ICTs را عامل ایجاد یک یوتوپایی دیجیتال می‌دانند که در آن تمام انواع سرکوب استعداد های انسانی از بین می‌رود و آزادخواهی مجازی به تقویت دمکراسی واقعی (مشارکتی و مستقیم) منجر می‌شود (به عنوان نمونه، نک: ویلهلم ۲۰۰۰؛ هاگو^۱ و لودر^۲ ۱۹۹۹؛ پیکر^۳ ۱۹۹۸؛ دیسون^۴ ۱۹۹۷ و نگرپونت^۵ ۱۹۹۵). در سوی دیگر، برخی براین باورند که این تکنولوژی‌ها امکان نظارت و کنترل صاحبان قدرت بر اعمال و حتی افکار و باورهای مردم را افزایش داده و کابوس جامعه وحشت دیستوپایی را در قالب کاملترین نظام تمامت خواه مستجلی می‌کند (مثلاً، نک: باربر^۶ ۱۹۹۸؛ مولگان^۷ و ویلکینسون^۸ ۱۹۹۵). گروه نخست در شوق جامعه آزاد و برابر و انسان فرهیخته و متعالی‌اند و گروه دوم در بیم از جامعه دربند و نابرابر و انسان سرگشته و نازل. البته، همانگونه که کاستلز (۱۳۸۰) معتقد است، هر دو گروه فوق در دام جبرگرایی فنی قرار دارند در حالیکه ICTs تکنولوژی‌هایی خنثی هستند و کاربرد و اثر نهایی آنها به تعامل دیالکتیکی تکنولوژی و جامعه بستگی دارد و عواملی نظیر فرهنگ (سیاسی و غیرآن)، نظام حقوقی و عناصر انسانی بر تکنولوژی‌ها و آثار ناشی از آنها اثر می‌گذارند.

گذشته از نظریه‌های افراطی و بر اساس نظریه‌های واقع بینانه موجود، ICTs بطور مستقیم و غیر مستقیم بر تمام عرصه‌ها و سطوح حیات فردی و جمعی انسان‌های معاصر تأثیر گسترده و عمیقی گذاشته است. این تکنولوژی‌ها تمام عرصه‌های اجتماعی، سیاسی فرهنگی و اقتصادی رابه صورت گسترده، عمیق و ماندگار دگرگون کرده است. از سوی دیگر، تمام سطوح ساختاری جوامع - از تک تک افراد جامعه تا گروه‌ها و جماعت‌ها و تا همه نهادها و سازمان‌ها و

1. Hague

2. Loader

3. Becker

4. Dyson

5. Negroponte

6. Barber

7. Mulgan

8. Wilkinson

اساساً کلیت ساختارهای زندگی جمعی - در نتیجه پیامدهای مستقیم یا با واسطه این تکنولوژی ها شاهد تغییرات بنیادین در شرایط و عوامل مؤثر بر هستی (کیستی و چیستی) خود بوده و بیش از پیش خواهند بود. در دنیای معاصر شیوه زندگی، کار، تفریح و تعامل اجتماعی در حال تغییرند. انسان‌ها در شرایط جدید به شیوه‌های متفاوتی می‌اندیشند و رفتار می‌کنند. از بین رفتن فاصله مکانی و افزایش بی سابقه توان انسان‌ها برای مبادله و مرادده با یکدیگر - که حفظ و گسترش هم‌زمانی و همدلی بین آنها را حداقل ممکن می‌کند - فرآیند و برآیند هویت یابی جمعی افراد را دگرگون کرده و گروه‌ها و جماعت‌های مجازی دور از هم اما در دسترس را آفریده است (رین گولد^۱ ۱۹۹۳؛ کاستلز ۱۳۸۰، ج۳).

سازمان‌های متولی سیاست، فرهنگ، اقتصاد و... نیز برای حفظ خود و توفیق در انجام وظایفشان ناچار از سیاستگذاری و برنامه‌ریزی برای ایجاد تغییرات متناسب با شرایط، امکانات و ضرورت‌های جدیدند. به عبارت خلاصه، تکنولوژی‌های جدید ارتباطی و اطلاعاتی تمام عناصر تشکیل دهنده جوامع انسانی را به شکل الکترونیکی، مجازی و دیجیتالی از نو آفریده و سلسله مراتب افقی و عمودی آنها را، بیش از پیش، در هم تنیده است.

سیاست، ارتباطات و اطلاعات

تأثیر و تأثر متقابل بین عرصه سیاست و مفاهیم وابسته (مانند حکومت، دولت، دمکراسی و آزادی) و عرصه ارتباطات و مفاهیم وابسته (مانند اطلاعات، آزادی بیان و رسانه‌های جمعی) از مباحث کلاسیک شاخه‌های متعدد علوم اجتماعی است. رشته‌هایی نظیر علم سیاست، جامعه‌شناسی و ارتباطات سیاسی به ترتیب با رویکرد سیاست، جامعه و رسانه‌ها به تعامل بین دو نظام جامعه‌ای فوق می‌پردازند. در اینجا، با اجتناب از مباحث طولانی، تنها به ذکر چند نکته کلی در خصوص تعامل بین سیاست و ارتباطات پرداخته می‌شود.

سیاست از جمله مفاهیم وسیع و انتزاعی است و در نتیجه، تعریف واحد و مورد قبول عام ندارد (راش ۱۳۷۷؛ بشیریه ۱۳۸۰). سیاست را هرگونه که تعریف کنیم (فرآیند توزیع منابع و امکانات، فرآیند تصمیم‌گیری یا فرآیند حل تضادهای انسان‌ها) در تعامل با اطلاعات و رسانه‌های ارتباطی خواهد بود (مک‌نایر^۲ ۱۹۹۹؛ لیچتن برگ^۳ ۱۹۹۹). اصطلاحات متعارف

سیاسی (نظیر حکومت، شهروند، دموکراسی، انتخابات و نظایر آنها) در درون خود، آگاهی، حق انتخاب، مشارکت، انتقاد، آزادی اندیشه و بیان، اقناع و تبلیغات را تصریحاً یا تلویحاً در برمی‌گیرند. به عبارت دیگر، چپستی و چگونگی فرآیندها و ساخت‌های سیاسی تحت تأثیر ارتباطات و اطلاعات و تکنولوژی‌های مربوط به آنها بوده و بر آنها نیز تأثیر می‌گذارند (دالگرن ۱۳۸۰؛ تامپسون ۱۳۸۰).

اصولاً شکل‌گیری ساختارهای اجتماعی و به ویژه نظام‌های سیاسی - که وسیع‌ترین آنهاست - بدون بهره‌گیری از نظام ارتباطی ممکن نیست. محدوده وجودی یک حکومت به نظام و تکنولوژی‌های ارتباطی در دسترس آن وابستگی کامل دارد. به همین دلیل است که ایجاد حکومت‌های مدرن و ظهور دولت - ملت را تا حدودی نتیجه گسترش صنعت چاپ و خلق جماعت‌های کتابخوان می‌دانند. در حالی که نظام ارتباطی شفاهی و رودر رو می‌توانست به ایجاد نظام سیاسی محدود (از نظر جغرافیایی و جمعیتی) منجر گردد. یک سویه یا دوسویگی فرآیند ارتباطات در هرم قدرت نیز به ترتیب با ایجاد و فعالیت حکومت آمرانه یا دموکراتیک تناسب تام دارد. در واقع، رواج تکنولوژی‌های ارتباط جمعی (کتاب و روزنامه و سپس فیلم، رادیو و تلویزیون) امکان ایجاد هویت و ایدئولوژی مشترک بین انسان‌های دور از هم و ناشناس را فراهم نمود و ساختارمندی ملت‌های مدرن را عملی ساخت (دالگرن ۱۳۸۰؛ تامپسون ۱۳۸۰).

حکومت‌ها نیز با بهره‌گیری از این تکنولوژی‌ها حاکمیت خویش را تحکیم کرده و مشروعیت حاکمان و سیاست‌هایشان را در افکار عمومی شهروندان به محک مقبولیت زدند. جامعه مدنی نیز، هرچند در خارج از نظام رسانه‌ای و ارتباطی شکل می‌گیرد، بدون دسترسی به رسانه‌ها (به عنوان مالک و گرداننده سازمان رسانه‌ای یا تولیدکننده و مصرف‌کننده محتوای آن) نمی‌تواند بر فرآیند سیاست‌گذاری درون سازمان‌های قدرت یا افکار عمومی رأی دهندگان تأثیر بگذارد. دموکراسی بدون مشارکت توده‌های آگاه در معرض خطر تبدیل شدن به اشکال مختلف استبداد داخلی یا سلطه خارجی قرار دارد و از سوی دیگر، آزادی سیاسی و مدنی، کم و بیش، مستلزم آزادی‌های ارتباطی (نشر، اندیشه و بیان) است (هابرماس^۴ ۱۹۸۹؛ نوریس^۵ ۲۰۰۰). رسانه‌های ارتباطی مدرن، همراه با شکل‌های داوطلبانه سیاسی و صنفی - حرفه‌ای، از اجزای

3. Lichtenberge

4. Habermas

5. Norris

تشکیل دهنده جامعه مدنی و عرصه عمومی اند که تولید و توزیع آگاهی‌های مدنی و نظارت بر حکومت را بر عهده دارند. بطور خلاصه، سیاست و حکومت از نظر محدوده وجودی و نوع عملکردی خود وابسته به نظام ارتباطی و تکنولوژی‌ها و سازمان‌های رسانه‌ای موجود هستند. این وابستگی به ویژه در نظام‌های سیاسی دمکراتیک اهمیت بیشتری دارد، چرا که حکومت دمکراتیک بر مشارکت داوطلبانه و آگاهانه شهروندان منفرد و سازمان‌دهی شده در فرآیند تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری و نظارت بر عملکردها و برآیند نحوه اعمال حاکمیت تکیه دارد. از این رو، سیاست در دمکراسی‌های انتخاباتی، غالباً به معنای سیاست با واسطه^۱ است که در آن رسانه‌های ارتباطی در چهارراه ارتباطات افقی و عمودی معطوف به قدرت تمام بازیگران عرصه سیاسی قرار دارند (مک نایر ۱۹۹۹، ۱۹۹۸).

همانگونه که گفته شد، چگونگی انجام امور سیاسی و نیز ماهیت و نحوه عمل سازمان‌های سیاسی و بویژه حکومت و اجزا تشکیل دهنده آن (که معمولاً در قالب قوای سه‌گانه مقننه، مجریه و قضاییه تعریف می‌شوند)، بطور مستقیم و یا غیر مستقیم تحت تأثیر شرایطی قرار می‌گیرند که سازمان‌ها و تکنولوژی‌های ارتباطی و اطلاعاتی ایجاد می‌کنند. رسانه‌های سنتی - بویژه مطبوعات، سینما و تلویزیون - از زمان رواج خود نقش بسزایی در توسعه و تحول سیاست و حکومت در جوامع مدرن داشته‌اند. تکنولوژی‌های جدید و در حال ظهور نیز از امکان بی‌سابقه‌ای برای اثرگذاری بر تمام عرصه‌های زندگی فردی و جمعی و تمام سطوح ساختاری جوامع برخوردارند. هرچند سلسله نوآوری‌های سخت‌افزاری و نرم‌افزاری هنوز ادامه دارد و حتی تکنولوژی‌های موجود نیز به نقطه اشباع و رواج کامل خود نرسیده‌اند، می‌توان به مطالعه و بررسی علمی اثرات بالفعل و محقق شده پرداخت. همچنین، دور از انتظار نخواهد بود اگر، با تلقی آغاز یک تحول بنیادین در سیاست و حکومت، پیش‌بینی توان بالقوه ICTs را به سناریوسازی‌های علمی و تخیلی وانهم.

ظهور و رواج ICTs در دودهمه گذشته - به ویژه "انقلاب اینترنت" در یک دوره بسیار کوتاه یک‌دهه‌ای - عرصه سیاست (عناصر سیاسی و روابط بین آنها) را دچار دگرگونی بنیادین کرده است. در نتیجه ظهور تکنولوژی‌ها و ارتباطات کامپیوتری و دیجیتالی، امروزه تمام مفاهیم عرصه سیاسی با بهره‌گیری از صفت‌هایی تعریف می‌شوند که ماهیتی ارتباطی و اطلاعاتی دارند. مفاهیم پایه‌ای ICTs مانند الکترونیکی، دیجیتالی، مجازی، سایبر و آن‌لاین ماهیت جهان

جدید را نشان می دهند: شهروند الکترونیکی، دولت مجازی / دیجیتالی، دموکراسی دیجیتالی / سایر / الکترونیکی، حکومت الکترونیکی / آن لاین و امثال آنها اشاره به عصری دارند که در آن جامعه الکترونیکی - متشکل از انسان‌ها، اجتماعات و سازمان‌هایی دارای حداقل یک بعد وجودی الکترونیکی - و سیاست الکترونیکی در حال ظهور است. البته، مفاهیم پیش گفته دارای معنی و کاربرد یکسان نیستند. اصطلاح‌های الکترونیکی و دیجیتالی در ترکیب با مفاهیم اجتماعی متفاوت کاربرد عام‌تری دارند و از حضور مردم و سازمان‌ها (از جمله حکومت) در محیط ICTs و بهره‌وری آنها از تکنولوژی‌های فوق حکایت دارند. به عبارت دیگر، نمود الکترونیکی یا دیجیتالی نه تنها منکر وجود واقعی پدیده‌ها نیست بلکه از وجود واقعیت‌های بیرونی حکایت داشته و نمود فوق را امتداد وجودی عینی آنها می‌داند. البته، عبارت الکترونیکی محدوده‌ای وسیع‌تر از دیجیتالی را شامل می‌شود چرا که رسانه‌های الکترونیکی اعم از دیجیتالی و آنالوگ (مانند روش سنتی پخش تلویزیونی و رادیویی) است و تکنولوژی دیجیتالی ریشه در کامپیوتر داشته و در تولیدات رسانه‌ای و اطلاعاتی کامپیوتریزه رواج دارد. در حالی که، دو اصطلاح مجازی و سایر، حتی اگر لزوماً به معنای انکار وجود عینی پدیده‌ای نباشد، وجودی اصالتاً مجازی و غیرواقعی را به پدیده‌ها نسبت می‌دهند. واژه آن لاین نیز محدود به فضای مجازی اینترنت بوده و شامل سایر رسانه‌های الکترونیکی (مثلاً تلویزیون زمینی یا ماهواره‌ای - آنالوگ یا دیجیتال - و نیز لوح فشرده) نمی‌شود. از بین تمام مفاهیم جدید، می‌توان دو ترکیب نسبتاً رایج و ثابت دموکراسی دیجیتالی و حکومت الکترونیکی را پیدا نمود که سعی در تشریح ماهیت سیاست و حکومت معاصر دارند و از این رو، از اهمیت بیشتر و شایستگی مطالعه جدی‌تر برخوردارند.

دموکراسی دیجیتالی

شومپتر (۱۹۴۵) دموکراسی را شامل سه قطب می‌داند که عبارتند از: (۱) رقابت متکثر بین احزاب و افراد برای کسب مقام‌های سیاسی، (۲) مشارکت مردم در انتخابات آزاد و ادواری و (۳) آزادی‌های مدنی و سیاسی برای بیان و نشر و تشکل. در این رویکرد، دموکراسی به معنای مشارکت هرچه بیشتر تعداد بیشتری از شهروندان در فرایند سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری‌های مربوط به تقسیم و تخصیص منابع و ارزش‌ها است. مشارکت شهروندان در حکومت دستاوردی تاریخی است که به دلیل مخاطرات ذاتی‌اش، پیوسته نیازمند باز تولید و مراقبت هرچه

گسترده‌تر نیروهای فعال اجتماعی و عموم شهروندان - به عنوان یک هدف و برنامه ریزی - می‌باشد. تضمین رعایت حقوق شهروندان برای مداخله در امور حکومتی تنها با نظارت و مطالبه پویای احزاب سیاسی، تشکل‌های حرفه‌ای و مدنی و رسانه‌های جمعی عملی خواهد بود. هرچند دمکراسی را نمی‌توان به سطح فرایندهای رسانه‌ای تقلیل داد، سلامت دمکراسی را تا اندازه زیادی به سلامت نظام کنش‌های ارتباطی مرتبط می‌دانند که به طور فزاینده در درون رسانه‌های جمعی به وقوع می‌پیوندد یا توسط آن‌ها نمود می‌یابد (دالگرن ۱۳۸۰). ازسوی دیگر، رسانه‌های جمعی را نمی‌توان با جامعه مدنی و عرصه عمومی (پایه‌های ضروری یک نظام دمکراتیک) یکسان پنداشت، اما نظام‌های ارتباطی و به ویژه رسانه‌های جمعی را باید جزئی ضروری از جامعه مدنی دانست که - در کنار سایر اجزای آن - به ایجاد و حفظ عرصه عمومی آزاد از سلطه حکومت و نقدکننده آن می‌پردازند. عرصه عمومی، به ویژه در تعریف هابرماس (۱۹۸۹)، قلمروی از حیات اجتماعی است که در آن شهروندان به تبادل اطلاعات و عقاید خود درباره تمام مسائل مورد توجه می‌پردازند و با بهره‌گیری از استدلال عقلانی و انتقادی به شکل‌گیری افکار عمومی و رشد هویت‌های فردی و جمعی کمک‌کرده و ازاین طریق، توان خود برای اثرگذاری بر ساختار و عملکرد حکومت را پرورش می‌دهند. عرصه عمومی شبکه‌های نهادی و ساختارهای مکانی مربوط به عرضه و تبادل اطلاعات و عقاید و نیز محتوای استدلالی کنش‌های ارتباطی شهروندان را شامل می‌شود. رسانه‌های جمعی، به عنوان شکل غالب کنش‌های ارتباطی بین شهروندان، جایگاه بسیار مهمی در عرصه عمومی سیاسی دارد.

دالگرن (۱۳۸۰) معتقد است که عرصه عمومی چهار بعد تحلیلی دارد: الف) نهادهای رسانه‌ای، ب) بازنمایی رسانه‌ای، ج) ساختار اجتماعی و د) تعامل اجتماعی - فرهنگی. دو بعد نخست کاملاً بر نقش رسانه‌های جمعی (بویژه سازمان، مالکیت، اقتصاد سیاسی، قوانین، سیاستگذاری و پوشش محتوایی) تکیه دارند، در حالی که ساختار اجتماعی به نقش طبقه، آموزش، دولت و اقتصاد می‌پردازد. به اعتقاد وی، تعامل اجتماعی و فرهنگی نیز ارتباطات اجتماعی رودر رو و روزمره و نیز دسترسی شهروندان به رسانه‌ها و نحوه بهره‌وری و دریافت آن‌ها را تحلیل می‌کند. همانگونه که در این طبقه بندی به وضوح مشاهده می‌شود، رسانه‌های جمعی در کنار جامعه مدنی از پایه‌های عرصه عمومی تلقی می‌شود و عرصه عمومی، به نوبه خود، پیش شرط دمکراسی در جوامع مدرن است.

با عنایت به نقش محوری رسانه‌های جمعی در عرصه عمومی، بسیاری از نظریه پردازان

رسانه‌ای و سیاسی بر این باورند که استقرار و تعمیق دموکراسی در جامعه باید دارای یک بعد ضروری دموکراسی رسانه‌ای باشد. محتوای رسانه‌های جمعی و نحوه پوشش حوادث و نظرات موجود در جامعه نمایشگر و پرورش دهنده طیف‌های مختلف سیاسی و فرهنگی است. انواع محتواهای رسانه‌های جمعی (خبر، گزارش، مصاحبه و برنامه‌های تفریحی) بازار معانی و نشانه‌های گروه‌های مختلف هویتی و سلیقه‌ای را باز می‌نمایانند و صدای آن‌ها را در جامعه (برای مردم و رهبران سیاسی) قابل شنیدن می‌کنند. البته دموکراسی رسانه‌ای فقط شامل دموکراسی محتوایی (یا هدف اجاد دموکراسی از طریق رسانه‌های جمعی) نمی‌شود. چراکه سیاستگذاری و تولید محتوا درون سازمان‌های رسانه‌ای صورت می‌گیرد و بدون وجود دموکراسی در مالکیت و مدیریت نمی‌توان انتظار محتوای دموکراتیک را داشت. از این رو، دموکراسی رسانه‌ای مستلزم دموکراتیزه شدن و تکثر (کمی و ایدئولوژیک) خود سازمان‌های رسانه‌ای نیز می‌باشد (مثلاً، نک: کالینز^۱ ۱۹۸۷؛ بویو^۲ ۱۹۹۳). این دو بعد دموکراسی رسانه‌ای را می‌توان دموکراسی محتوایی و دموکراسی سازمانی نیز نام نهاد.

نقش رسانه‌های سنتی (بویژه مطبوعات و رادیو - تلویزیون) در دموکراسی قبل از ظهور تکنولوژی‌های جدید ارتباطی و اطلاعاتی (بویژه اینترنت) مورد توجه بوده است. مطبوعات را در بیش از دو قرن گذشته رکن چهارم دموکراسی نامیده‌اند. در طول قرن بیستم نیز سینما، رادیو و بویژه تلویزیون موضوع مطالعات و نظریه‌پردازی‌های متعددی بوده‌اند. در این میان، بالاخص نقش تلویزیون آن چنان مهم جلوه نموده که برخی از دانشمندان اصطلاح دموکراسی تلویزیونی^۳ رامجاز و شایسته دانسته‌اند (فرانکلین^۴ ۱۹۹۶؛ ابرکرومبی^۵ ۲۰۰۰؛ بیکر و اسلاتون^۶ ۱۹۸۷؛ آرترتن^۷ ۱۹۹۴، ۱۹۹۲). کارکردهای سیاسی مورد انتظار از رسانه‌های جمعی (به ویژه رسانه‌های خبری و در نظام‌های لیبرال دموکراسی) موضوع نظریه‌پردازی‌های فراوانی بوده است. گورویچ و بلومر (۱۹۹۱) کارکردهای سیاسی رسانه‌های خبری را در هشت مورد طبقه‌بندی می‌کنند که از جمله شامل برجسته‌سازی، حمایت و طرفداری و واداشتن مسئولان سیاسی به پاسخگویی می‌شود. مک‌نایر (۱۹۹۹) نیز پنج کارکرد مطلوب سیاسی رسانه‌های جمعی را

1. Collins	2. Bobbio
3. Television Democracy	4. Franklin
5. Abercrombie	6. Slaton
7. Arterton	

چنین بر می‌شمارد: ۱) اطلاع‌رسانی در خصوص حوادث و وقایع (با وظیفه نظارت)، ۲) آموزش اهمیت حوادث و وقایع (با وظیفه تفسیر‌گری)، ۳) ایجاد میدانی برای مباحث سیاسی و کمک به شکل‌گیری افکار عمومی، ۴) تبلیغ نهادهای سیاسی (با وظیفه‌نگهبانی از منافع مردم) و ۵) فراهم کردن امکان‌پردفاری و حمایت از نقطه‌نظرات و عقاید احزاب و سایر گروه‌های اجتماعی. نوریس (۲۰۰۰)، براساس رویکرد شومپتری، سه نقش اصلی رسانه‌های جمعی و خبری در قبال دمکراسی را بدین گونه ارائه می‌کنند: الف) یک میدان‌گاه برای مباحثه‌های چندگانه و تکررگرا، ب) یک نگهبان و حافظ برای آزادی‌های مدنی و سیاسی و ج) یک نیروی بسیج‌کننده مشارکت‌توده‌های مردم در مباحثه‌ها و انتخابات سیاسی.

البته، اثرات رسانه‌های جمعی در عرصه سیاست را می‌توان با کارکردهای منفی آن نیز نشان داد. بسیاری از صاحب‌نظران در کشورهای پیشرفته در طول دهه‌های گذشته براین باور بوده‌اند که رسانه‌های جمعی (و به ویژه تلویزیون) مقصر اصلی ضعف‌های دمکراسی انتخاباتی و به ویژه تقلیل آگاهی و مشارکت مردم در سیاست و افزایش بی‌اعتمادی آن‌ها نسبت به حکومت بوده‌اند. بر اساس این نظریه‌ها، ظهور خیرنگاری سطحی، غیر مسزول و انباشته از برنامه‌های تفریحی در رسانه‌های خصوصی که صرفاً با انگیزه‌های تجاری اداره می‌شوند باعث گردیده تا در پوشش دادن به اخبار و حوادث سیاسی و عمومی - نه براساس معیار مصالح و منافع مردم یا ملت بلکه، با هدف کسب سود مادی بیشتر - به برجسته‌سازی تعارض‌ها و حوادث منفی پرداخته شود و در نتیجه فرآیند و ساختارهای سیاسی از حیثه آگاهی و اعتماد مردم حذف گردد. اصطلاحات بسیار رایجی مانند دل‌مردگی رسانه‌ای و تصویری^۱ اشاره به اثر منفی رسانه بر دمکراسی دارند (هارت^۲ ۱۹۹۴؛ اینتمن^۳ ۱۹۸۹؛ اسپادسون^۴ ۱۹۹۵).

از مباحث گذشته روشن می‌شود که رسانه‌های جمعی می‌توانند فضایی فراهم کنند که در آن تولید و توزیع اطلاعات و باورها، تعامل ارتباطی و هویت‌مندی گروه‌های مختلف جامعه انجام پذیرد و مشارکت فعال شهروندان در این عرصه عمومی سیاسی می‌تواند تضمین‌کننده دمکراسی باشد. اما ناگفته پیداست که حجم و تنوع این عرصه رسانه‌ای با تغییر و تکنولوژی‌های ارتباطی می‌تواند گسترده‌تر شده و شهروندان بیشتری را - به عنوان تولیدکننده و یا مصرف‌کننده محتوای رسانه‌ای - در زمان‌های متفاوت و مکان‌های دور دست در عرصه عمومی گردآورد.

1. Media / Video Malaise

2. Hart

3. Entman

4. Schudson

به عبارت دیگر، توان و قابلیت اشکال در دسترس و غالب ارتباطات رسانه‌ای وسعت و حتی کارآیی عرصه عمومی را تحت تأثیر قرار می‌دهد و میزان مشارکت شهروندان در حکومت (حداقل از منظر معنا شناختی آن) با عامل رواج رسانه‌ها، میزان دسترسی به آن‌ها و نوع محتوای آن‌ها تعیین می‌شود. تکنولوژی‌های جدید ارتباطی و اطلاعاتی این عرصه را به لحاظ زمانی و مکانی وسعت بخشیده و مشارکت وسیع تر توده‌های بیشتری را عملی می‌سازند. برای درک عمیق‌تر این تأثیر بهتر است مجدداً قابلیت‌های ICTs را در نظر آوریم.

همانگونه که ذکر شد، ICTs و به ویژه اینترنت امکانات بسیاری دارند که بکارگیری آن‌ها توسط شهروندان و گروه‌های اجتماعی (واقعی یا مجازی) می‌تواند در راستای تقویت آگاهی و قدرت آن‌ها در مقابل رهبران سیاسی و ابزار کنترل آن‌ها (به عنوان مثال: ایدئولوژی رسمی) بسیار مؤثر باشد. اینترنت، رسانه‌ای دوسویه و چندسویه است که امکان ارسال پیام و دریافت بازخورد را به طور توأمان فراهم می‌کند. به عبارت دیگر، امکان برقراری ارتباطات یک به یک، یک به جمع و حتی جمع با جمع در محیط اینترنت فراهم است. از این رو، در محیط اینترنت، ارتباطات رسانه محور (و عمودی بالا به پایین) کاملاً به چالش کشیده شده و ارتباطات مخاطب محور و افقی (بین شهروندان) و حتی پایین به بالا عملی می‌گردد. شبکه‌ای بودن کامپیوترها در اینترنت، آن‌ها را به محیطی دارای مراکز بی شمار و حتی فاقد مرکز تبدیل می‌کند. عدم وابستگی اینترنت به مرزهای فرهنگی و ملی، شبکه‌ای جهانی را می‌آفریند و غیر قابل کنترل بودن جریان انتقال پیام‌ها، این شبکه دارای مراکز بی شمار را از سلطه حکومت‌ها خارج می‌کند (اونز^۱ و دیویس^۲ ۱۹۹۸؛ دیویس ۱۹۹۹).

عملیاتی شدن قابلیت‌های ICTs و به ویژه اینترنت، یا به بیان دیگر برنامه‌های عملی دمکراسی دیجیتال، طیف بسیار گسترده‌ای را در می‌گیرد که از جمله آن‌ها، می‌توان به این موارد اشاره نمود: ارائه اطلاعات و خدمات دستگاه‌های حکومتی در محیط اینترنت، رأی‌گیری و نظر سنجی اینترنتی، تقویت رابطه مجالس قانون گذاری با مردم و جامعه مدنی از طریق تقویت ارتباطات دوسویه، تقویت رابطه بین نمایندگان انتخابی با حوزه‌های انتخابی آن‌ها از طریق پست الکترونیکی و تله کنفرانس، مبارزات انتخاباتی، تسهیل و تشویق ارتباط دوسویه و فعالانه بین و درون مردم و جامعه مدنی با سیاستمداران و دستگاه‌های حکومتی، آموزش و تربیت شهروندان آگاه و مشارکت جو و از این طریق، نیل به میزان بالاتری از شفافیت و پاسخگویی

حکومت، دسترسی آزاد به اخبار و تحلیل‌ها از طریق سایت‌های ویژه گروه‌های خبری و مباحثه‌ای، ارائه اطلاعات مربوط به تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری‌ها به صورت پخش زنده یا آرشیو شده و بسیاری موارد دیگر، هریک از برنامه‌های فوق می‌توانند تأثیرات عمیق و گسترده‌ای بر دمکراسی داشته باشند (بیکر ۲۰۰۰؛ ویلهلم^۱ ۱۹۹۸). اما اجازه دهید در اینجا تنها به ذکر چند نکته کلی اکتفا کرده و سپس به تشریح تفصیلی مفهوم حکومت الکترونیک پردازم.

برنامه‌های فوق می‌تواند ابعاد سه‌گانه دمکراسی (مستقیم، تعاملی و غیر مستقیم) را تقویت کنند. سازمان‌های انتخابی با دسترسی مردم و جامعه مدنی به اطلاعات مربوط به سیاست‌ها و عملکردهای دستگاه‌های حکومتی و افزایش نظارت پذیری و در نتیجه شفافیت و پاسخگویی حکومت دمکراتیک‌تر می‌گردند. بالارفتن فعالیت سیاسی و درگیری مدنی شهروندان، تعامل جامعه و حکومت را افزایش می‌دهد و مشارکت مستقیم شهروندان در تصمیم‌گیری‌های معطوف به تخصیص منابع و ارزش‌ها موجب تقویت دمکراسی بدون واسطه می‌گردد (نوریس ۲۰۰۱؛ باج^۲ ۱۹۹۶). دمکراسی دیجیتال می‌تواند گروه‌های حاشیه‌ای، ساکنان مناطق روستایی و دور افتاده و حتی محله‌های فقیرنشین داخل شهرها را بیش از پیش در فرآیند حکومت ادغام کند.

در کشورهای در حال توسعه و دمکراسی‌های در حال گذار نیز قابلیت‌های ویژه‌ای را می‌توان به ICTs نسبت داد. در این کشورها، فرآیند ملت‌سازی در سایه بهره‌وری از فرصت‌های جدید می‌تواند میل به هم‌نواپی و شمول اجتماعی را گسترش دهد و امکان توسعه‌گرایی مرکز گرا و گسترش استبداد داخلی را محدودتر سازد (نوریس ۲۰۰۱). کاربردهای سیاسی فوق بسیاری از دانشمندان را رهنمون گشته تا ICTs و به ویژه اینترنت را (هرچند به اعتقاد مخالفان، به‌طور خوش بینانه) بزرگترین و اثرگذارترین پدیده دوران معاصر و عامل تقویت دمکراسی مستقیم و رفع نواقص مزمن دمکراسی‌های انتخابی بدانند (مثلاً، نک: گیسون^۳ و وارد^۴ ۱۹۹۸؛ باربر ۱۹۹۹؛ باج ۱۹۹۶ و هاگو و لودر^۵ ۱۹۹۹). محیط مجازی اینترنت تأمین‌کننده آزادی بیان و نشر، آزادی در تولید و دسترسی به اطلاعات و آزادی شکل و به هم پیوستگی است. در

1. Wilhelm

2. Budge

3. Gibson

4. Ward

5. Loader

نتیجه عدم محدودیت اینترنت از نظر حجم محتوای قابل ارائه در آن حجم وسیعی از اطلاعات متنوع ارائه شده توسط سازمان‌ها و افراد را در دسترس شهروندان قرار می‌دهد و آنان را به مردمانی آگاه‌تر، نقادتر و حتی فعال‌تر در امور محلی، ملی و جهانی خویش تبدیل می‌کند (اسجوارتز^۱؛ ۱۹۹۶؛ هاگو و لودر^۲ ۱۹۹۹ و راش^۳ ۱۹۹۷). دوسویگی اینترنت آن را به رسانه‌ای بس مهمتر از وسیله صرف انتقال اطلاعات تبدیل می‌کند و به کارگیری این قابلیت روابط بین و درون شهروندان، احزاب، رسانه‌های جمعی، گروه‌های فرهنگی، سازمان مدنی و غیر حکومتی و نیز حکومتی را تقویت و تحکیم می‌نماید و موانع متعارف برای مشارکت سیاسی و مدنی افراد و گروه‌ها را تا اندازه قابل توجهی از میان بر می‌دارد. تحقق این قابلیت - مثلاً در قالب بولتن‌ها و گروه‌های خبری، پست الکترونیکی، گروه‌های مباحثه‌ای و امثال آن‌ها - موجب تسهیل ورود گروه‌های به حاشیه رانده می‌شود و در جریان محوری سیاست و حکومت، درگیری عامه مردم در فرآیندهای سیاست‌گذاری محلی و ملی و رابطه بین شهروندان و نمایندگان انتخابی آن‌ها را در درون قوای حکومتی افزایش می‌دهد (رین گولد^۳ ۱۹۹۳؛ هاگو و لودر ۱۹۹۸؛ بریان^۴ ۱۹۹۸ و باج ۱۹۹۶).

انتقال اطلاعات و پیام‌ها به صورت دوسویه، آزادی تشکل و اجتماع را نیز - هرچند به صورت مجازی و غیر فیزیکی - تا حدی عملی می‌سازد که تمام جماعت‌ها و گروه‌های دارای علایق، سلاقی و رویکردهای مختلف (دارای ماهیت سیاسی و غیر آن) امکان یابند تا با حفظ مؤثرتر ارتباطات درونی خود به پویایی بالا، افکار سازی قدرتمندانه و عمل و عکس‌العمل دمکراتیک نائل آیند (نوریس ۲۰۰۰؛ رین گولد ۱۹۹۳).

به عبارت خلاصه، در محیط ICTs و به ویژه اینترنت، کنش‌های ارتباطی (تولید، ارسال، ذخیره‌سازی و دریافت انواع محتوا) به صورت دوسویه و مستمر و مکرر بین عناصر اجتماعی عملی‌تر می‌شود. عرصه عمومی حاصل از این تکنولوژی‌ها، برآورنده آزادی‌های ارتباطی (اندیشه، بیان و دسترسی) و آزادی‌های مدنی پایدارتر و فراگیرتر است. تحقق آزادی‌های فوق در محیط الکترونیکی ICTs، دمکراسی را به سوی افق‌هایی نوین و ناپیموده هدایت می‌کند (و به دلیل این بی سابقگی، امید بخش و واهمه برانگیز می‌نماید). مفهوم دمکراسی دیجیتال اشاره به چنین زیست جهان آینده نگرانه‌ای دارد. جهانی که شاهد توسعه دمکراسی رسانه‌ای متعلق به

1. Schwartz

2. Rash

3. Rheingold

4. Bryan

قبل از دهه ۱۹۸۰ م در برگرفتن انواع ICTs و تبعات آنها بوده و خواهد بود. ICTs به طور مستقیم و غیر مستقیم، با اثرگذاری بر سیاست و حکومت، دمکراسی را به یک واقعیت عینی (و البته بیش از آن، یک امکان عملی) تبدیل کرده است. امکان بالقوه ICTs برای تقویت دمکراسی تمام سطوح جامعه‌ای را در بر می‌گیرد: سطح خرد (افراد)، سطح میانه (گروه‌ها و سازمان‌ها)، سطح کلان (دولت - ملت‌ها) و سطح جهانی. افراد با بهره‌گیری از ICTs امکان بیشتری برای دریافت و ارسال اطلاعات و از این طریق کسب آگاهی و تقویت هویت فردی را می‌یابند. گروه‌ها و سازمان‌های مختلف (رسمی، غیررسمی، مدنی، حکومتی و غیر حکومتی) دارای ماهیت و کارکرد سیاسی، فرهنگی و غیره نیز از امکان تعامل بهتر، سریعتر و مؤثرتر با محیط و جامعه پیرامونی خود برخوردار می‌شوند ضمن آنکه روابط و تعاملات درونی آنها نیز به نحوی کارآ و دمکراتیک‌تر انجام می‌پذیرد. تراکم تأثیرات محتوایی و ساختاری ICTs بر افراد و گروه‌ها و سازمان‌ها سطوح بالاتر ملی، بین‌المللی و جهانی را دگرگون می‌سازد. اصطلاح حکومت الکترونیکی، در این میان، به نحوی بهره‌وری حکومت از ICTs و تغییرات ایجاد شده در ساختار، ماهیت و نحوه عملکرد حکومت برای حفظ هماهنگی با محیط پیرامونی خود (جامعه، سازمان‌ها، اقتصاد و فرهنگی دیجیتال و آن لاین) می‌پردازد.

دستگاه‌های مختلف حکومتی به عنوان بزرگترین مجموعه از سازمان‌ها می‌توانند از ICTs در جهت تقویت ارتباطات افقی (درون و بین سازمانی) و ارتباطات عمودی (با مردم، جامعه مدنی و اقتصاد) استفاده کنند و از این طریق با تسهیل مشارکت جامعه به تعمیق و گسترش دمکراسی مستقیم و غیر مستقیم کمک نمایند. ناگفته پیداست که تحقق دمکراسی دیجیتال تا حد زیادی به توفیق حکومت در ایفای نقش‌های عیدیه‌اش برای تبدیل ساختارهای سنتی به ساختارهای الکترونیکی متناسب با جامعه‌ای دیجیتال، هدایت بخش خصوصی در ایجاد زیر ساخت‌ها و همکاری با آن و تنظیم روابط و قواعد بهره‌وری توسط افراد و گروه‌های مدنی وابسته است.

حکومت الکترونیکی

حکومت الکترونیکی ترجمه اصطلاح انگلیسی Electronic Government است که به صورت خلاصه شده E-Government نیز بکار می‌رود، اما عبارت خلاصه‌تر E-Gov (برگرفته از ذات Gov در آدرس سایت‌های اینترنتی دستگاه‌های حکومتی آمریکا) رواج و کاربرد بیشتری

دارد. این اصطلاح تاریخی عمری کمتر از یک دهه دارد. اما در همین مدت تبدیل به یکی از رایج ترین مفاهیم در ادبیات حکومت‌ها و مدیریت عمومی کشورهای پیشرفته و در حال توسعه گردیده‌است. اولین کاربرد اصطلاح حکومت الکترونیکی را باید به اجلاس سران کشورهای گروه ۷ (G-7)* در سال ۱۹۹۴ در «ناپل» ایتالیا، نسبت داد. در این اجلاس، کشورهای عضو، برنامه جامعه اطلاعاتی جهانی^۱ را به تصویب رساندند و در سال ۱۹۹۵، اجلاس وزرای کشورهای گروه ۷ در «بروکسل» بلژیک، یازده طرح مقدماتی را برای اجرای برنامه جامعه اطلاعاتی جهانی مشخص نمودند که از جمله شامل برنامه‌های زیر بود: اتصال شبکه‌های جهانی باند وسیع به یکدیگر، آموزش زبانی بین فرهنگی، کتابخانه‌های الکترونیکی و نیز حکومت آن لاین.

طرح حکومت آن لاین^۲ بر آن بود که محیطی پربار را برای حکومت‌ها، دانشگاه‌ها و سایر سازمان‌ها فراهم کند تا بتوانند با انتقال اطلاعات به یکدیگر به توسعه جامعه اطلاعاتی و ایفای بهتر نقش حکومت در این فرآیند پردازد. همانگونه که از این هدف گذاری مشخص می‌شود، حتی در سال ۱۹۹۵ تصور روشنی از قابلیت ICTs در کشور داری وجود نداشت. اما به دنبال این برنامه‌ها و در قالب طرح مقدماتی فوق مجموعه توصیه‌هایی فراهم گردید که مسائل و محورهای اصلی ارائه اطلاعات و خدمات حکومت‌ها به شهروندان را شامل می‌شد. البته باید توجه داشت که بهره‌گیری حکومت‌ها از تکنولوژی‌های اطلاعاتی (IT) و مطالعه در این زمینه، سابقه‌ای طولانی‌تر دارد و حتی به دهه ۶۰ میلادی بر می‌گردد** . اما ظهور و رواج بسیار سریع اینترنت در اوایل دهه ۱۹۹۰، همزمان با گسترش روز افزون قابلیت‌های آن برای انتقال اطلاعات و برقراری ارتباط، به یک باره حکومت‌ها را با فرصت گسترده‌ای برای بهبود خدمات‌شان و نیز کاستن نواقص دمکراسی انتخاباتی روبرو نمود. از این رو، آنچه در قبل از دهه ۱۹۹۰ و با کاربرد IT تنها به عنوان یک روش نسبتاً ارزان برای انتقال اطلاعات از طرف حکومت به شهروندان

*. گروه ۷ پس از ملحق شدن کشور روسیه به گروه ۸ (G-8) تغییر نام داده است.

1. Global Society Initiative

2. Government On Line

** . به عنوان نمونه، شورای بین المللی برای تکنولوژی‌های اطلاعاتی در مدیریت حکومتی (International Council for

Information Technology in Government Administration) یا ICA سازمانی است که در سال ۱۹۶۸ و با هدف انتقال

تجارب و اطلاعات مربوط به کاربرد IT در امور حکومتی راه‌اندازی شده است. این سازمان در حال حاضر ۲۵ کشور عضو دارد و کنفرانس‌های

سالانه آن از اهمیت زیادی برخوردار است. برای اطلاعات بیشتر در خصوص ICA به سایت آن مراجعه کنید: <http://www.ica-it.org>

نگریسته می‌شد، با گسترش ICTs و به ویژه اینترنت به یک تغییر بنیادین در ساختار درونی حکومت و تعامل آن با شهروندان و جامعه تبدیل گردید. رواج واژه حکومت الکترونیکی آن چنان بوده که بر اساس اطلاعات حاصل از جستجوی شبکه جهانی اینترنت صدها هزار فایل در خصوص آن وجود دارد. جستجوی رقم‌های این سطور در ۱۷ فروردین ۱۳۸۱ از طریق جستجوگر گوگل برای سه نگارش مختلف اصطلاح حکومت الکترونیکی بیش از ۴۱۴۰۰۰ مورد را به دست داد. از این رقم بیش از ۲۸۲۰۰۰ فایل به زبان انگلیسی و بقیه به سایر زبان‌ها بودند. از فایل‌های انگلیسی نیز بیش از ۱۸۰۰۰ فایل به صورت pdf و بیش از ۴۸۰۰ فایل به صورت doc بودند. نکته جالب توجه دیگر آن که از ۱۸۰۰۰ فایل pdf موجود به زبان انگلیسی بیش از ۱۲۹۰۰ فایل تنها در یک سال آخر و بیش از ۶۶۸۰ فایل تنها در شش ماه آخر منتهی به تاریخ جستجو در شبکه جهانی اینترنت ارائه شده‌اند. نتایج حاصل از این جستجوی عددی به وضوح نشان دهنده وسعت فزاینده فعالیت‌های مرتبط با حکومت الکترونیکی و توجه جهانی به آن است. جستجوی سایت آمازون در همان تاریخ نشان داد ۱۶۷ جلد کتاب با کلید واژه حکومت الکترونیکی منتشر شده است. بررسی اجمالی عناوین کتاب‌های فوق نشان می‌دهد که در طول دهه ۱۹۸۰ و اوایل دهه ۱۹۹۰ کاربرد IT در حکومت، در اواسط دهه ۱۹۹۰ اصطلاح حکومت آن لاین و از سال ۱۹۸۹ به بعد مفهوم وسیع‌تر حکومت الکترونیکی مورد استفاده محققان و نویسندگان بوده است.

تعاریف حکومت الکترونیکی

به رغم توجه گسترده و فزاینده جهانی به عرصه حکومت الکترونیکی و پدیده‌های مرتبط با آن، هنوز هیچ تعریف دقیق و نسبتاً مورد قبولی از آن وجود ندارد (کالدو^۱، ۱۹۹۹، ۲۰۰۱)، بررسی اجمالی حدود ۳۰۰ فایل موجود در شبکه جهانی اینترنت که محتوی تعریفی از اصطلاح حکومت الکترونیکی اند نشان می‌دهد هیچ فرد یا منبعی که به اندازه قابل قبول به عنوان مرجع ذکر شده باشد، وجود ندارد. تعاریف موجود، محدوده‌ها و پدیده‌های متفاوتی را شامل می‌شوند که از مفهوم حکومت آن لاین تا دولت دیجیتالی را در بر می‌گیرد. محدودترین تعریف حکومت الکترونیکی آن را، « بهره‌گیری دستگاه‌های حکومتی از ICTs و به ویژه اینترنت

برای ارائه اطلاعات و خدمات به شهروندان و سازمان‌ها به صورت دیجیتال و آن لاین می‌داند^{**}. همین تعریف نیز چالش‌های بسیاری را برمی‌انگیزاند و از پیچیدگی‌های ویژه‌ای حکایت دارد. ارائه اطلاعات و خدمات از طریق ICTs و به ویژه اینترنت، از یک سو به باز شدن حکومت و دسترسی نامحدود زمانی (۲۴ ساعت شبانه روز، هفت روز هفته، ۳۶۵ روز سال یا به طور خلاصه ۲۴ × ۷ × ۳۶۵) و مکانی شهروندان به اطلاعات و خدمات آن می‌انجامد. همچنین، از سوی دیگر، نحوه انجام امور اداری درون حکومت و روابط بین دستگاه‌های افقی و عمودی حکومتی را نیز متحول می‌کند. به عبارت دیگر، حکومت الکترونیکی در این تعریف تسهیل و تحول روابط درونی و بیرونی حکومت و در نتیجه استفاده از اینترنت و اینترنت و سایر تکنولوژی‌ها (نظیر تله تکست و لوح فشرده) را مورد توجه قرار می‌دهد. تسهیل تعامل حکومت با جامعه متقابلاً به ایجاد حکومت قوی، باز و پاسخگو و شهروندان آگاه و قدرتمند می‌انجامد، در صورتی که، تسهیل تعامل درون حکومتی موجب تقلیل مراحل انجام کارها و کاهش هزینه‌ها (جاری، پرسنلی و غیره) و در نتیجه افزایش کارایی نظام اداری می‌شود^{***} ذکر این نکته ضروری است که عبارت "ارائه اطلاعات و خدمات" نیز حاوی پیچیدگی‌های متعددی است و می‌تواند سطوح متفاوتی را شامل شود که خود بازتابی از قابلیت زیاد ICTs و به ویژه امکانات موجود در اینترنت است. ارائه اطلاعات و خدمات به لحاظ مفهومی حداقل شامل سه سطح قابل تفکیک و دارای ارزش تصاعدی اطلاعات، ارتباطات و معاملات است^{***}. ارائه انواع اطلاعات تولید شده توسط و یا درباره دستگاه‌های حکومتی (به صورت آن لاین یا غیر آن) بدیهی‌ترین کارکرد و سطح حکومت الکترونیکی را نشان می‌دهد، چراکه این کارکرد، هرچند به صورت میرا و با تأخیر، توسط رسانه‌های یک سو به (نظیر مطبوعات و تلویزیون) نیز برآورده

*. در این خصوص، مثلاً نگاه کنید به تعاریف ارائه شده در سایت‌های بانک جهانی (www.worldbank.org) و برنامه توسعه سازمان ملل UNDP (www.undp.org). همچنین، تعریف اجلاس تجارت جهانی توکیو قابل ذکر است: "حکومت الکترونیکی عبارت است از دیجیتالی شدن عملیات درونی و بیرونی دستگاه‌های اجرایی، قضایی و فنی (در حکومت‌های مرکزی و محلی) و بهره‌گیری آن‌ها از سیستم‌های شبکه‌ای برای افزایش کیفیت در ارائه خدمات عمومی" (GBDe_Tokyo, 2001, p: 42).

** در این خصوص نگاه کنید به ANDP, 2000; EzGOV - Government technology, 2000.

*** این سه مرحله، به ترتیب، عبارتند از: Transaction, Communication, Information (مثلاً، نک: سیفرت ۲۰۰۱). البته برخی از محققان از چهار مرحله بحث می‌کنند: حضور (Presence)، تعامل (Interaction)، معامله (Transaction) و تغییر (Transformation) (مثلاً، نک: بارم و مایو ۲۰۰۱).

می‌شود. اما، استفاده از تکنولوژی‌های دوسویه جدید به مخاطبان - بهره‌وران این امکان را می‌دهد تا با حکومت "ارتباط" برقرار کرده و پیام‌ها و بازخوردهای خود را نیز به آن بدهند. دوسویگی رسانه‌های جدید، ارسال و دریافت توأمان اطلاعات را فراهم می‌کند و شهروند را از مصرف‌کننده - دریافت‌کننده اطلاعات به شریک یک رابطه ارتباطی تبدیل می‌کند. همچنین رواج ابزار و پدیده‌های جانبی دیجیتالی (نظیر پول، امضاء و رأی دیجیتالی) و پذیرش آنها در سایت‌های حکومت می‌تواند ارتباطات (تبادل دوسویه پیام‌ها) را هم ارتقاء بخشیده و در واقع تعامل و معامله بین شهروندان و حکومت را در محیط مجازی و دیجیتالی ممکن سازد.

گستره‌ی اثرات حکومت الکترونیکی بستگی کامل به سطح امکانات ارتباطی آن (اطلاعات، ارتباطات و معاملات) دارد* . تعریف فوق بیشتر توسط سازمان‌های بین‌المللی (نظیر یونسکو، بانک جهانی و UNDP) و حکومت‌های ملی یا محلی ارائه شده است. اما بسیاری از دانشمندان و محققان آن را محدود و ناقص می‌دانند. به عنوان مثال، کالدو (۲۰۰۱، ۱۹۹۹) بر این باور است که یک تعریف محدود، فرصت‌های بی‌شمار پیش روی را از نظر پنهان می‌کند. وی معتقد است که حکومت الکترونیکی عبارت از ایفای تمام نقش‌های متعارف حکومت در محیط جدید الکترونیکی می‌باشد و از این رو، ابعاد و حوزه‌های عدیده‌ای را دربر می‌گیرد. حکومت باید توسعه اقتصادی، دمکراسی الکترونیکی، اجتماعات الکترونیکی، سیاست‌های محیط زیستی، توسعه فنی و انسجام کلی بین این عناصر را رهبری و هدایت نماید تا بتواند در شرایط جهانی دیجیتالی پایگاه مرسوم خود را حفظ کند. به عبارت دیگر، حکومت‌ها در کنار بهره‌وری از ICTs باید نقش‌های دیگری را به عنوان ترویج‌کننده، سرمایه‌گذار و قانون‌گذار در تمام عرصه‌های اجتماعی متأثر از ICTs برآورده سازند. کیلی و دیگران (۲۰۰۱)، با انتقاد از تعریف حکومت الکترونیکی به صورت ارائه آن لاین خدمات حکومتی، معتقدند که حکومت الکترونیکی یک فرصت برای تغییر بنیادین خدمات عمومی و ایجاد حکومت دمکراتیک - از تعیین اهداف تا تخصیص منابع - است. به اعتقاد این نویسندگان، عصر اطلاعات و جهانی شدن سه دسته نیروی پیش‌برنده فضایی (جغرافیایی و مکانی)، دیجیتالی (ارتباطات و زمان) و شناختی (آموزش و انتظارات) را تحت تأثیر قرار می‌دهد و در نتیجه نیروهای اقتصادی و تا حدودی اجتماعی و سیاسی در محیطی به هم پیوسته و جهانی عمل

*. در این خصوص، مثلاً نگاه کنید به گزارش تهیه شده توسط Bhavya Lal برای بنگاه توسعه آفریقا (Lai, 1999) و نیز گزارش تهیه شده

می‌کنند. حکومت الکترونیکی در سطح ملی « به معنای رودرویی با فرصت‌ها و فشارهای جهانی جدید و در عین توانمندسازی شهرها و مناطق، برای توسعه جمعی و متوازن است.» از این رو کیلی و دیگران نتیجه می‌گیرند که «حکومت الکترونیکی تجهیز سازمان‌های حکومتی موجود با تکنولوژی‌های جدید اطلاعاتی و ارتباطی نیست»، بلکه حکومت در بر جامعه‌ای (شهروندان، اقتصاد، اجتماعات و...) الکترونیکی و دیجیتالی است: یک بخش عمومی مجهزتر برای بهره‌گیری بهینه از تکنولوژی‌های اطلاعاتی، ارتباطی و اجتماعی با هدف توانمندسازی خدمات عمومی آینده (کیلی و دیگران ۲۰۰۱، صص ۵-۶).

مناقشه‌های موجود در تعریف حکومت الکترونیکی دامنه داتر از آن است که بتوان به طور کامل شرح داد. به نظر می‌رسد تعاریف متفاوت را می‌توان به صورت دایره‌های تودرتویی در نظر گرفت که از یک سو و در پایین سطح، بهره‌گیری‌های گوناگون دستگاه‌های حکومتی از ICTs و حضور آن‌ها در محیط دیجیتالی اینترنت از طریق سایت‌های اختصاصی و در دایره میانی مجموعه وظایف و نقش‌های حکومت در حوزه ICTs و از سوی دیگر و بالاترین سطح، ماهیت وجودی حکومت در دوران جدید (عصر اطلاعات و جهانی شدن) را در برمی‌گیرد. شاید بتوان رویکردهای فوق را با عبارت‌هایی چنین نشان داد: حکومت در ICCTs؛ حکومت بر ICTs؛ حکومت با (همراه) ICTs*.

مزایای حکومت الکترونیکی

حکومت الکترونیکی، با هر محدوده‌ای تعریف شود، شامل تغییرات عمده‌ای در درون نظام اداری حکومت و نیز در تعامل بین حکومت و جامعه (شهروندان، بنگاه‌های اقتصادی، NGO، جامعه مدنی و...) خواهد بود. برخی از محققان، با استفاده از مفاهیم جاری در تجارت الکترونیکی، انواع تعامل‌های زیر را به عنوان حوزه‌های اصلی اثرات الکترونیکی شدن حکومت معرفی می‌کنند: حکومت با شهروندان (G2C)، حکومت با تجارت (G2B) و حکومت با

*. به هر حال، تذکر این نکته خالی از فایده نیست که حکومت الکترونیکی حتی در محدودترین تعریف خود منحصر به فوه مجریه، یا بهره‌وری از اینترنت (راه اندازی سایت اینترنتی توسط دستگاه‌های اجرایی) نیست و تمام قوای سه‌گانه حکومتی و بخش عمومی، همه اشکال ICTs و نیز مجموعه نقش‌های حکومت در قبال توسعه و تنظیم ICTs را در بر می‌گیرد.

حکومت (G2G)** . با توجه به گستردگی و عمق اثرات حکومت الکترونیکی کامل ترین روش برای طبقه بندی و شرح مزایای آن به دست دادن یک ماتریس شامل حداقل سه متغیر زیر است: (۱) انواع تکنولوژی : ICTs مورد استفاده نظیر لوح فشرده، تله تکست، دور نگار و به ویژه اینترنت و اینترنت**.

(۲) سطح بهره وری : سطوح تعاملی حکومت الکترونیکی، یعنی اطلاعات، ارتباطات و معاملات ؛

(۳) حوزه‌های اثرگذاری : شامل G2C, G2B, G2G (و نیز C2B, B2C, C2C, B2B, C2G, B2G) یا به طور کامل تر اقتصاد، سیاست، فرهنگ و ساختارهای اجتماعی .

تقاطع بین مقوله‌های متعدد متغیرهای سه گانه می‌تواند خانه‌های فراوانی را به دست دهد که شامل اثرات مثبت حکومت الکترونیکی خواهند بود. اما، به دلیل محدودیت پژوهش‌های انجام شده و در دسترس و نیز محدودیت این نوشتار، ارائه یک تیپولوژی جامع از مزایای مورد بحث، چندان عملی نمی‌نماید. بنابراین، در اینجا برخی از مزایا - که می‌توانند در ماتریس مذکور یک یا چند خانه را اشغال کنند - به طور خلاصه ذکر می‌شوند. تعامل حکومت و شهروندان، به اعتقاد بسیاری (سیفرت^۱ ۲۰۰۰)، مهمترین حوزه اثرگذاری الکترونیکی شدن حکومت است. ارتقاء خدمات به سطوح بالاتر (از اطلاعات به ارتباطات و معاملات) نیز اثرات عمیق تری بر توانمندی شهروندان و تقویت دمکراسی می‌گذارد، هرچند خدمات سطوح پایین تر نیز، به جای خود، حائز اهمیت اند. عرضه حجم نامحدود اطلاعات مربوط به بخش‌های مختلف اجرایی، قضایی و قانونگذاری حکومت به تعداد بیشتری از شهروندان و با هزینه‌های بسیار کم باعث افزایش آگاهی مردم به عملکرد و برنامه‌های حکومت می‌شود. از سوی دیگر، دسترسی به اطلاعات فوق تا اندازه قابل توجهی از محدودیت‌های ناشی از زمان و مکان رها می‌گردد و این مکان - به ویژه آنگاه که با قابلیت بالای ذخیره سازی و بازیابی اطلاعات در سایت‌های اینترنتی ترکیب می‌شود - قدرت شهروندان برای انتخاب اطلاعات مورد نیاز در شرایط زمانی و

*. سه حوزه فوق عبارتند از:

Government to Government , Government to Business , Government to Citizen

** . به تفکیک انواع کاربردهای موجود مانند: Listserver، ایمیل، گروه‌های خبری و مباحثه‌ای، <http://www.use.net> و غیره) ؛

مکانی مطلوب برای آن‌ها را به صورت مضاعف افزایش می‌دهد. فضای اینترنت از نظر نوع اطلاعات قابل ارائه نیز محدودیت ندارد و در نتیجه اطلاعات با هدف آموزش سیاسی و مدنی شهروندان همراه با گزارش‌های مربوط به وظایف، عملکرد و مراحل انجام کارها توسط دستگاه‌های حکومتی در دسترس وسیع قرار می‌گیرد. به عنوان نمونه، گزارش عملکرد سالانه، آمارهای مختلف، مجموعه قابل جستجوی قوانین و مقررات مربوط به تمام فعالیت‌ها، نتایج تحقیقات و مطالعات، مشروح مذاکرات و مکاتبات بین دستگاه‌های مختلف، متن (و حتی صدا و تصویر) مستقیم یا ذخیره شده جلسات مجالس قانون‌گذاری یا شورای شهر و ... از جمله این اطلاعات سودمنداند. این اطلاعات، همانگونه که نوریس (۲۰۰۱) معتقد است، بدون تردید در افزایش آگاهی‌های شهروندان و تشویق تعداد بیشتری از آن‌ها به مشارکت افزون‌تر در سیاست و امور حکومت مؤثر خواهد بود.

امکانات ارتباطی ICTs به نوبه خود، ارتباط رو به بالای مردم با حکومت را به نحو چشمگیری تسهیل می‌کند. تکنولوژی‌های دوسویه به کاررفته در سایت‌های اینترنتی متعلق به مجالس قانونگذاری، ریاست جمهوری، وزارتخانه‌ها و سازمان‌ها، نیروهای پلیس، قوه قضاییه و سایر بخش‌های حکومت به شهروندان اجازه می‌دهند تا نظر، انتقاد و درخواست خود را مستقیماً به سیاستگذاران و مجریان ارائه کنند. از سوی دیگر، تقویت ارتباطات دوسویه عمودی، حکومت را به رعایت اصول مدیریت شفاف، پاسخگو و دمکراتیک وادار می‌سازد. گذشته از این، امکاناتی نظیر نظر سنجی، رأی‌گیری و حتی فراندوم اینترنتی، سیاستگذاری و قانونگذاری با بهره‌گیری هرچه بیشتر از مشارکت وسیع شهروندان و متخصصان را فراهم می‌کند. همچنین شهروندان، این امکانات را نیز بدست می‌آورند تا بر عملکرد و برنامه‌ها نظارت نزدیک داشته و آن‌ها را در حین اجرا به سوی منافع و خواسته‌های خود هدایت کنند. الکترونیکی شدن خدمات ادارات عمومی به توسعه کمی و کیفی مدیریت عمومی جامعه کمک می‌کند. برای درک این اثر باید توجه داشته باشیم که افراد از (قبل) تولد و (حتی پس از) مرگ پیوسته با ادارات و سازمان‌ها سروکار دارند و مهمترین وظیفه حکومت نیز تنظیم امور عمومی و خدمات رسانی به شهروندان است. توسعه قابلیت‌های اینترنت نیز موجب می‌شود تا تقریباً تمام خدمات ادارات عمومی قابل ارائه به صورت آن لاین گردد. به عنوان نمونه، امروزه خدمات زیر را می‌توان بر شمرد: پذیرش انواع درخواست‌های شهروندان برای صدور جواز کسب، کارت شناسایی، مدارک تحصیلی و نظایر آن؛ پذیرش مبلغ مالیات مستقیم و جریمه مربوط به تخلفات رانندگی یا هزینه مربوط به انواع خدمات رفاهی نظیر آب و برق؛ نقشه‌های راهنمایی

خدمات سازمان‌های مختلف شهر؛ ثبت نام برای دانشگاه و استخدام یا سایر مقاصد و صدها خدمت دیگر. عرضه خدمات فوق در سایت‌های اینترنتی باعث افزایش راحتی، کاهش هزینه، توسعه دسترسی و گسترش عدالت برای مردم و حکومت می‌شود. شهروندان از جبر ناشی از "ساعات کاری" ادارات رهایی یافته و بر اساس اصل $24 \times 7 \times 365$ زمان مراجعه خود را بر می‌گزینند. تبدیل شدن "مراجعان ایستاده در صف" به "بهره‌وران" آن لاین موجب تقلیل رفت و آمد و صرفه جویی در وقت و هزینه مراجعه می‌گردد. خدمات اینترنتی، به شرط گسترش اینترنت، به طور یکسان در دسترس مناطق دور و نزدیک قرار دارد و از این طریق عدالت در توزیع خدمات و امتیازات به شکل مناسب‌تری برآورده می‌شود. گذشته از این، ارائه خدمات متعدد دستگاه‌های مختلف حکومت در یک سایت واحد (که به عنوان اصل "خرید یکجا" یا "باجه همه‌کاره" نام برده می‌شود)^{**}، آن هم به شیوه‌ای هدایت‌کننده و مناسب با آگاهی‌های شهروندان^{***} سردرگمی و بلا تکلیفی مراجعان را از بین می‌برد و آن‌ها را از مراجعه مکرر به یک یا چند اداره برای انجام یک کار واحد بی‌نیاز می‌کند.

الکترونیکی شدن، ساختار درونی و اداری حکومت را هم دگرگون می‌کند. برقراری ارتباطات افقی بین بخش‌های مختلف حکومت، انجام امور غالباً تکراری و ملال‌آور اداری را تسهیل کرده و به بالا رفتن کارایی، قابلیت اثرگذاری و مجموعه سازمان‌ها کمک می‌کند. به عبارت دیگر، الکترونیکی شدن حکومت باعث می‌شود: هزینه انجام کارها کاهش یابد؛ کارهای بیشتری به طور سریعتر با هزینه ثابت انجام پذیرد؛ کارها به نحوی مؤثرتر، عادلانه‌تر و دمکراتیک انجام گیرد و ارائه خدمات و کارهایی که در گذشته غیر قابل تصور یا غیر عملی می‌نمودند نیز امکان اجرا یابند (نوریس ۲۰۰۰؛ هیکس^۱ ۱۹۹۹؛ دیویس ۱۹۹۹؛ یونسکو ۲۰۰۰؛ سیفرت ۲۰۰۱).

یکی از حوزه‌های اثرگذاری الکترونیکی شدن حکومت، بوجود آمدن تحول در رابطه بین

*. اصطلاحاً one-stop point-of-services ,one-stop (one-window) shopping.

** این ویژگی نیز به راه اندازی سایت‌های شهروند - محور (Citizen- centered) تأمین می‌شود که اساساً در تعارض با ساختار اداره - محور (Bureaucracy - centered) نظام اداری مرسوم قرار دارد. مدخل واحد ورود شهروندان به حکومت به راه اندازی سایت‌های مرسوم به Government Portal منجر می‌شود. در این خصوص می‌توانید به سایت اصلی خدماتی حکومت برخی کشورها مراجعه کنید، مثلاً: آمریکا

www.firstgov.gov , انگلستان: www.ukonline.gov.uk , www.e-envoy.gov.uk

بخش اقتصاد و حکومت است. اگر توجه کنیم که حکومت در هر جامعه‌ای معمولاً به تنهایی بزرگترین خریدار کالاها و خدمات است، می‌توان اهمیت مفهوم خرید الکترونیکی را بهتر فهمید. خرید و «تمهید الکترونیکی» بدین معناست که اطلاعات مربوط به مزایده‌ها و مناقصه‌های دستگاه‌های حکومتی و درخواست شرکت کنندگان از طریق سایت‌های اینترنتی مبادله می‌شوند و از این طریق، حجم بیشتری از اطلاعات و شرایط مربوطه ارائه شده و در نتیجه ایجاد رقابت بیشتری در بین شرکت کنندگان، حداکثر منافع عمومی مردم تضمین می‌گردد. همچنین، آگاهی عمومی نسبت به شرایط معاملات و قراردادهای باعث کاهش شدید فساد اقتصادی در بسیاری از هزینه‌های عمرانی و جاری دستگاه‌های دولتی می‌گردد (هیگس ۱۹۹۹). فرصت‌های ایجاد شده به دنبال الکترونیکی شدن حکومت، بدون چالش‌ها و مشکلات نیست. تکامل نظام بروکراسی بیش از دو قرن به طول انجامید و پارادایم جدید حکومت نیز به سرمایه‌گذاری، نوآوری و مدیریت آگاهانه تری نیازمند است. نهادینه کردن سطوح سه‌گانه اطلاع‌رسانی، ارتباطی و معامله‌ای پیش نیازهای عدیده سیاسی، فرهنگی، فنی ... دارند که عدم توجه به آن منافع مورد نظر را محدود کرده و حتی مسائل شناخته شده و قابل انتظار را به مشکلاتی (حتی در موارد بحران) تبدیل خواهد نمود. به ذکر چند عنوان از این پیش نیازها اکتفا نموده و سپس تجارب جهانی را مطرح می‌کنیم:

شکاف اطلاعاتی (بدلیل بی‌سوادی)، فقر و دسترسی محدود بخش‌های محروم، می‌تواند در سطح منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی تشدید شده و شکاف طبقاتی را افزایش دهد. راه اندازی حکومت الکترونیکی نیازمند مدیریت استراتژیک در سطح ملی و محلی است تا موازنه بین مزایا و هزینه‌ها تضمین شود و حریم و اطلاعات خصوصی افراد و امنیت (سازمانی و محلی) حفظ شود*.

حکومت الکترونیکی: پدیده‌ای جهانی

الکترونیکی شدن حکومت‌ها، هرچند در ابتدا در کشورهای پیشرفته گروه ۷ (گروه ۸) و نیز

*. از این چالش‌ها معمولاً با این عبارت‌ها نام برده می‌شود: Security, Privacy, Access

اعضاء جامعه اروپا^۱ آغاز شد، اما به طور فزاینده‌ای تبدیل به پدیده‌ای (هرچند نابرابر، اما) جهانی گردیده و سطوح حکومتی ملی، فدرال و محلی را نیز تحت تأثیر قرار داده است. براساس داده‌های موجود در بانک اطلاعات تهیه شده توسط گروه CyPRG در مورد سایت‌های اینترنتی وزارتخانه‌ها و سازمان‌های وابسته به حکومت‌های مرکزی تا پایان سال ۱۹۹۹ میلادی، تعداد ۲۹۴۱ سایت در ۱۰۵ کشور راه اندازی شده بود. نوریس (۲۰۰۱) در مطالعه دیگری در اواسط سال ۲۰۰۰ میلادی، تعداد ۱۴۴۸۴ سایت اینترنتی متعلق به سطوح مختلف حکومتی را در ۱۶۴ کشور شناسایی کرد. براساس این اطلاعات، کشورهای آلمان، انگلستان، آمریکا، فرانسه، ایتالیا، اسپانیا، سوئد، هند و برزیل از نظر تعداد سایت، رتبه‌های اول تا نهم را به خود اختصاص داده‌اند. تحقیق نوریس نشان می‌دهد که درجه توسعه یافتگی (اقتصادی و انسانی) و دمکراسی از عوامل بسیار مهم در رشد و گسترش حکومت الکترونیکی اند. هرکدام از ۳۶ کشور توسعه یافته دارای دمکراسی تثبیت شده با میانگین ۲۷۵ سایت اینترنتی هستند. در حالی که این میانگین برای ۴۰ کشور در حال توسعه ۴۶ سایت و نیز برای ۱۸ کشور غیر دمکراتیک داری توسعه متوسط ۱۷ و برای ۹ کشور غیر دمکراتیک دارای توسعه پایین ۵ سایت بوده است. اطلاعات حاصل از بررسی سایت‌های مجالس قانونگذاری نیز نتایج مشابهی را نشان می‌دهند. مجالس قانونگذاری ۹۸ کشور، از ۱۷۹ عضو اتحادیه بین المجالس، تا اواسط سال ۲۰۰۰ میلادی دارای سایت اینترنتی بوده‌اند (نوریس ۲۰۰۱).

براساس این یافته‌ها مجالس قانونگذاری به ترتیب ۴۰، ۸۵ و ۳۲ کشور دارای توسعه انسانی بالا، متوسط و پایین؛ تعداد ۳۸، ۴۳ و ۱۴ کشور دارای سایت اینترنتی و مجالس ۷۱، ۴۴ و ۵۱ کشور دارای دمکراسی تثبیت شده، دمکراسی در حال گذار و غیر دمکراتیک به ترتیب ۵۴، ۲۶ و ۱۸ کشور دارای سایت بوده است. این یافته‌ها نیز نشان می‌دهند الکترونیکی شدن مجالس قانونگذاری در حال گسترش است اما سرعت آن بستگی به ساختار دمکراتیک نظام سیاسی و سطح توسعه (اقتصادی و انسانی) کشورها دارد* . کاربردهای ICTs در کشورداری محدود به حکومت مرکزی نیست و می‌تواند تبعات متنظاری برای حکومت‌های فدرال و محلی در پی داشته باشد. حکومت‌های محلی از اجزاء اصل نظام‌های سیاسی دمکراتیک‌اند و

1. EC

*. در این خصوص همچنین نگاه کنید به یافته‌های مشابه تحقیق " بررسی جهانی حکومت آن لاین " که توسط COMNET-IT برای یونسکو

بطور فزاینده‌ای اداره امور شهروندان و اجتماعات را بر عهده دارند. امروزه، در کشورهایی که از تاریخ نسبتاً قدیمی تری در توزیع قدرت به ساختارهای محلی برخوردارند و گام‌های بلندی برای ترویج حکومت الکترونیکی برداشته‌اند (نظیر انگلستان، آلمان، فرانسه، آمریکا و استرالیا)، بیشتر امور مدنی شهروندان (نظیر پرداخت مالیات سالانه مسکن و خودرو، پرداخت قبض‌های خدمات عمومی و جرایم، در خواست مجوزهای صنفی و حرفه‌ای، ثبت وقایع حیاتی) در سایت‌های اینترنتی حکومت محلی و دستگاه‌های تابعه آن به صورت آن لاین انجام می‌پذیرد. به عنوان نمونه، براساس نتایج حاصل از تعداد ۱۸۸۱ پرسشنامه تکمیل و دعوت شده در یک بررسی در پاییز سال ۲۰۰۰ میلادی از مجموع ۳۷۴۹ حکومت محلی موجود در آمریکا - ۸۵۰ شهرستان و ۲۸۹۹ شهرداری داری ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت و بیشتر - بیش از ۸۳٪ دارای سایت اینترنتی بودند و علاوه بر آن ۱۰٪ نیز برنامه‌ای برای راه اندازی سایت اختصاصی در ۱۲ ماه آینده داشته‌اند. البته اندازه شهر و حجم جمعیت شهرها، رابطه‌ای مستقیم با زمان و راه‌اندازی و حجم اطلاعات و خدمات ارائه شده دارد و بیشتر شهرها در حال تهیه برنامه جامع و طرح راهبردی گسترش خدمات خود بوده‌اند (نوریس و دیگران ۲۰۰۱).

نتیجه

ظهور تکنولوژی‌های جدید ارتباطی و اطلاعاتی، از نظر بسیاری از متخصصان، نوید فرصت‌های بی سابقه‌ای برای نیل به آزادی‌های مدنی و تقویت دموکراسی مستقیم و انتخاباتی را با خود دارند. امیدهای ایجاد شده، همچون همیشه، باترس‌های ریشه دار و حتی یأس آمیخته‌اند. بدون تردید، خوش بینی بیش از حد به اثرگذاری مثبت ICTs، ما را در دام جبرگرایی تکنولوژیک گرفتار کرده و نقش هدایت کننده انسان، اجتماع و فرهنگ را در جهت دهی به اثرات و تبعات نهایی از نظر پنهان خواهد کرد. تکنولوژی، محصول جامعه بشری است، و از این رو کاربردهای آن را میزان آگاهی و اراده فردی و جمعی تعیین می‌کند؛ یعنی ساختارهای موجود سیاسی، شرایط و سطح توسعه اقتصادی و انسانی و متغیرهای فرهنگی جوامع. حکومت الکترونیکی باید به عنوان یک برنامه راهبردی و تحت شرایط دموکراتیک پیگیری شود. بدون وجود همزمان دو عامل اراده سیاسی برای تقویت دموکراسی مستقیم و انتخاباتی از سوی حکومت و مطالبه مدنی برای افزایش قدرت مشارکتی از سوی مردم، حکومت الکترونیکی به راه اندازی سایت‌های اینترنتی انباشته از تبلیغات و عاری از اطلاعات آگاهی بخش و امکان

ارتباط دوسویه محدود می‌شود.

مأخذ

- کاستلز، م. (آ ۱۳۸۰)، عصر اطلاعاتی: اقتصاد، جامعه و فرهنگ، ج ۱: ظهور شبکه‌ای، ترجمه احمد علیقلیان و افشین خاکباز، طرح نو، تهران.
- کاستلز، م. (ب ۱۳۸۰)، عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ، ج ۲: قدرت هویت، ترجمه حسن چاوشیان، طرح نو، تهران.
- کاستلز، م. (ج ۱۳۸۰)، عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ، ج ۳: پایان هزاره، ترجمه احمد علیقلیان و افشین خاکباز، طرح نو، تهران.
- مک کوایل، د. (۱۳۸۰)، مخاطب شناسی، ترجمه مهدی منتظر قائم، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، تهران.
- راش، م. (۱۳۷۷)، جامعه و سیاست؛ مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی، ترجمه منوچهر صبوری، انتشارات سمت، تهران.
- بشیریه، ح. (۱۳۸۰)، جامعه‌شناسی سیاسی، ج ۷، نشر نی، تهران.
- آقا بخشی، ع. (۱۳۶۳)، فرهنگ علوم سیاسی، نشر تندر، تهران.
- تامپسون، ج. ب. (۱۳۸۰)، رسانه‌ها و مدرنیته: نظریه اجتماعی رسانه‌ها، ترجمه مسعود اوحدی، سروش، تهران.
- دالگرن، پ. (۱۳۸۰)، تلویزیون و گستره عمومی؛ جامعه مدنی و رسانه‌های گروهی، ترجمه مهدی شفقتی، سروش، تهران.
- ابوالمحمد، ع. (۱۳۵۳)، علم سیاست؛ عرصه سیاست، شخصیت‌ها و نهادهای سیاسی، انتشارات دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی، تهران.

- Abercrombie, N.(1996) *Television and Society*. Cambridge: Polity Press.
- Arterton, C.F.(1987) *Teledemocracy*. Newbury Park, CA: Sage.
- Barber, B.R.(1998) Three scenarios for the future of technology and strong democracy. *Political Science Quarterly*. 113(4): 573-590 .

- Baum, C. And DiMaio, A.(2001) *Gartner's Four Phases of E-Government Model*. Accessible online:
<<http://gartnerll.com/public/static/hots/00094235.html>>
- Becker, T. and Slaton, C.D. (2000) *The Future of Teledemocracy*. Westport, Conn: Praeger publishers.
- Becker, (1998) Increasing the Quality and Quantity of Citizen Participation, in Thomas J. Johnson, Carol E.Hays and Scott P. Hays (eds.), *Engaging the Public: How Government and Media Can Rrinvigorate American Democracy*. Boulder, CO: Rowman and Littlefield.
- Bobbio, N. (1987) *the Future of Democracy*. Cambridge : Polity Press.
- Browning, G. (1996) *Electronic Democracy : Using the Internet to Influence American Politics*. Wilton, CT: Pemberton Press.
- Bryan, C. (1998) *Cyberdemocracy*, London : Routledge.
- Budge, I. (1996) *The New Challenge of Direct Democracy*. Oxford : Polity Press .
- Caldow, J. (1999) *The Quest for Electronic Government : A Defining Vision*. Institute for <<http://www.ieg.ibm.com/pubs.html>>
- Caldow, J. (2001) Seven E - Government Leadership Milestones, in *Vision C and Revision*, London : Routledge.
- Coleman, S. Taylor, J. & van de Donk, W. (1999) *Parliament in the Age of the Internet*. Oxford : Oxford University Press.
- Collins, R. (1993) *Television: Policy & Culture*. London: Unwin Hyman.
- Dahi, R.A. (1989) *Democracy and Its Critics*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Dahlgren, P. & Sparks, C. (1995) *Communication and Citizenship*. London: Routledge.
- Dahlgren, P. (1995) *Television and the Public Sphere*. London: Sage.
- Davis, R. & Owens, D. (1998) *New Media and American Politics*. New

York: Oxford University Press.

- Davise, R. (1997) *The Web of Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Dyson, E. (1997) *Release 2.1: A Design for Living in the Digital Age*. New York: Broadway books.
- Entman, R. (1989) *Democracy without Citizens: Media and the Decay of American Politics*. Oxford : Oxford University Press.
- EzGov - Government Technology (2000) *E - Government ; Privacy, Security, & Accessibility*. Accessible Online : < <http://www.ezgov.com>>
- Franklin, B. (1992) *Televising Democracies*. London : Routledge.
- Franklin, B. (1994) *Packaging Politics*. London: Edward Arnold.
- G8 - GOL (1999) *G8 Government On - line Project ; Final Project report*. Accessible Online: <<http://www.open.gov.uk/govonline/isw2.doc>>
- GDBe-Tokyo (2001) *GDBe-Conference 2001; Tokyo Recommendations*. Tokyo: GDBe. Accessible Online: <<http://www.gbde.org>>
- Gibson,R. & Ward S.J. (1998) ' U.k.Political Parties and the Internet: 'Politics as Usual' in the New Media ? ' *The Harvard International Journal of Press /Politics*. 3(3): 14-38 .
- Giddens, Anthony (1990) *The Consequences of Modernity*, Stanford: Stanford University Press.
- Gurevitch, M. & Blumler, J.G. (1991) 'Political Communication Systems and Democratic Values.' In Judith Lichtenberg (ed.) *Democracy and the Mass Media*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Habermas , J. (1989) *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge, MA : MIT Press.
- Hague,B. & Loader, B. (1999) *Digital Democracy : Discourse And Decision_ Making In The Information Age*. London : Routledge.
- Hart, R. (1994) *Seducing America*. New York : Oxford University Press .
- Hawks, M. & Kogan, M. (1992) *Encyclopaedia of Government & Politics*.

New York : Routledge.

- Heeks, R. (1999) *Reinventing Government in the Information Age*. London : Routledge.
- Jameson, F. (1990) *Postmodernism: Or, the Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham, NC: Duke University Press.
- Keillie, B. ; Lane, G.; Paquet, G. & Roy, J. (2001) *E-Government in Canada: Services Online or Public Service Renewal ?* Accessible Online: <<http://www.governance.uottawa.ca/english/Publications/Downloads>> ○
- Lal, B. (1999) *Information & Communication Technologies for Improved Governanve*. Report Prepared for African Development Forum. Accessible Oniline: <<http://www.abtassoc.com/reports/governance/ict.pdf>>
- Lichtenberg, J. (1990) *Democracy and the Mass Media*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McNair, B. (1998) *The Sociology of journalism*. London: Arnold.
- McNair, B. (1999) *An Introduction to Political Communication*. 2 ed., New York: Routledge .
- McQuail, D. (1987) *Mass Communication Theor*. 2 ed., London: Sage.
- NECCC, (2000a) *Funding E-Procurement System Acquisition*. Accessible Online: <<http://www.ec3.org>>
- NECCC, (2000b) *E-Procurement Policy Issues*. Accessible Online: <<http://www.ec3.org>>
- Negroponte, N. (1995) *Being Digital*. New York: Knopf.
- Neuman, W.R. (1991) *The Future of the Mass Audience*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, D.F. ;Fletcher, P.D. & Holden, S.H. (2001) *Is Your Local Government Plugged In ? Highlights of the 2000 Electronic Government Survey*. Prepared for ICMA and PTI. Accessible Online: <http://www.icma.org/download/cat_15/grp_120/sgp_224/E-gOV_2000.pdf>

- Norris, P. (2000) *Digital Divide; Civic Engagement, Information Poverty, & the Internet Worldwide*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Ranney, A. (1983) *Channels of Power: The Impact of Television on American Politics*. Washington, DC: AEI .
- Rash, W. Jr. (1997) *Politics on the Net: Wiring the Political Process*. New York: W.H. Freeman .
- Rheingold, H. (1993) *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. Reading, Mass: Addison-Wesley .
- Rogers, E.M. (1986) *Communication Technology*. New York: Free Press .
- Schudson, M. (1995) 'The News Media and the Democratic Process.' In M. Schudson (ed.) *The Power of News Cambridge* , MA: Harvard University Press.
- Schumpeter, J.(1952) *Capitalism, and Democracy*. London: Allen and Unwin.
- Schwartz, A. & Leone, N. (1997) A Delicate Balance: The Privacy an Access Practices of Federal Government, *Government Information Insider*. 6(2-3): 2-9 .
- Schwartz, E. (1996) *Netactivism: How Citizens Use the Internet*. Sebastapol, CA: Songline Studios .
- Seifert, J.W. (2000) *The Promise of all Things E? Expectaions & Implication of Electronic Government*. Article in 97 Annual Metting of American Political Science Association .
- UNDP (2001) *E-Government: Considerations for Arab States*. Accessible Online: <<http://>>
- UNESCO (1997) *World Communication Report: The Media and Challenges of the New Technologies*. Paris: NNESCO.
- UNESCO (1999) *World Communication & Information Report*. Paris: NNESCO.

- UNESCO (2000) *Global Survey on On-Line Governance; Final Report*. Prepared by COMNET-IT Foundation, Paris: UNESCO .
- Wilhelm, A.G. (2000) *Democracy in the Digital Age: Challenges to Political Life in Cyberspace*. New York: Routledge.
- Williams, F. (1987) *Technology and Communication Behavior*, Belmont, CA: Wadsworth.